

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
МӘДЕНИЕТ, АҚПАРАТ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ
КЕЛІСІМ МИНИСТРАЛІГІ

СМАҒҰЛ

САДУАҚАСҰЛЫ

ЕКІ ТОМДЫҚ
ШЫҒАРМАЛАР
ЖИНАҒЫ

М. О. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ
ӨНЕР ИНСТИТУТЫ

СМАҒҰЛ

САДУАҚАСҰЛЫ

1

Танымдық зерттеулер,
мақалалар

АЛМАТЫ «АЛАШ» 2003

«Алаш мұрасы» сериясының редакция алқасы:

М. Құл-Мұхаммед, Ғ. Әнес, С. Қасқабасов,
М. Қойгелдиев, Ж. Әбділдин, С. Қирабаев,
Ғ. Сапарғалиев, К. Нұрпейіс, Р. Нұрғалиев

Құрастырып, алғысөзі мен түсініктерін жазған –
Дихан Қамзабекұлы

Садуақасұлы С.

С 64 Екі томдық шығармалар жинағы. 1-том. – Алматы:
«Алаш», – 2003. – 352 бет.

ISBN 9965-669-02-3

Көрнекті ұлт қайраткері, әдебиетші, жазушы, көсемсөзші
Смағұл Садуақасұлы (1900–1933) шығармаларының 1-томына
роман, повесть, әңгімелері және руханиятты саралаған еңбектері
еніп отыр.

Кітап Алаш тарихына ынтызар жалпы қауымға арналған.

С $\frac{4702250201-8}{00(05)-03}$ хабарландырусыз – 2003

ББК 84 Қаз 7-4

ISBN 9965-669-02-3 (том 1)
ISBN 9965 669 01-5

© Садуақасұлы С.
© «Алаш» баспасы, 2003
© Қамзабекұлы Д. құраст.

СМАҒҰЛ САДУАҚАСҰЛЫ (1900–1933)

Қазақ әдебиеттану ғылымы кеңестік билік тұсында өз нысанасын негізінен саяси идеология өлшемімен қарады. Кез келген мұра таптық қалыпқа салынып, социалистік мұраттарға қатысы барлығы, әлде жоқтығы жағынан қарастырылды. Сөйтіп, әдебиетімізде ақтаңдақтар кеңістігі ұлғая берді. Білім-ілім тұрғысынан келгенде бұл қазақ ғылымының әлем мойындайтын іргелі ғылым болуына бөгет жасады. Алайда осылай, әділетсіздіктің даңғыл жолмен кете бермесі ақиқат еді.

Рухани өмірімізде ақиқат, шындық, иман түпкілікті әділқазы болып орныққан соңғы жылдардың ішінде жүріп өткен жолымыз ақыл таразысына салынды. Коммунистік партияның билігі тұсындағы бар олқылық-кемшілігіміз, қателігіміз кеңінен сөз етіле бастады. Әдебиет пен мәдениет тарихынан әдейілеп аты өшірілген Ә. Бөкейхан, Ш. Құдайбердіұлы, Ғ. Қараш, А. Байтұрсынұлы, М. Шоқай, М. Дулатұлы, М. Жұмабайұлы, Ж. Аймауытұлы, Х. Досмұхамедұлы, С. Қожанұлы, Қ. Кемеңгерұлы сынды ұлт қайраткерлерінің есімі қайта аталынып, олардың шығармашылығы ғылым нысанасына ілінді.

Кеңестік ресми тарих елемей келген, аты сөз етіле қалса, бірыңғай мансұқталған алаш арыстарының бірі – ірі саясат қайраткері, әдебиетші, көсемсөзші Смағұл Садуақасұлы. 1900 жылы туып, 1933 жылы қыршынынан қиылған оның қайраткерлік еңбегі, шығармашылығы кеңес дәуірінде қалыптасқан таным кесірінен арнайы зерттелінген емес.

Қайраткер С. Садуақасұлының есімі 20-жылдары қарастырған ғылыми әдебиеттерде тым үстірт айтылды. Алайда қазақ жастарының тұңғыш ұйымы «Бірлік» пен оның бағытын дәйекті түрде жалғастырған «Жас азаматтағы», Алаш Орданың облыстық комитетін құруда-

ғы еңбегін кеңес қоғамының мүддесіне байланысты ескермегеннің өзінде, Сібір төңкеріс комитетіндегі (1920), Кеңестік Күншығыс ұлттары жастарының орталық бюросындағы (1920), Қазақ автономиялы республикасының Жастар одағындағы (1920), Қазақ ОАК-і президиумындағы (1920–1921), Бүкілресейлік ОАК-індегі (1920–1921), Семей гүбернелік төңкеріс комитетіндегі (1921), Қазақ ОАК-нің Түркістан автономиялы республикасы өкілдігіндегі (1922), Қазақ автономиялы республикасы Жоспарлау комиссиясындағы (1923–1924), Халық ағарту комиссариатындағы (1925–1927) жауапты һәм жетекші қызметін елемей, құнттамау ақылға сыймайтын еді.

5 томдық Қазақ ССР тарихында 20-жылдары Қазақстан өкіметінде ірі қоғам қайраткері дәрежесіне көтерілген Смағұл жөнінде бір-ақ ауыз ғана сөз жазылды. Бұл оның атын қаралаған сөз болатын¹.

Нәтижесінде А. Байтұрсынұлы², Т. Шонанұлы³, Б. Кенжебайұлы⁴ сыншы, жазушы ретінде бағалаған Смағұл Садуақасұлының есімі 20-жылдардағы әдеби процесті сипаттаған еңбектерде де жадағай аталынды.

Өткенге сындарлы көзбен қарау мүмкіндігі туған қазіргі шақта осы ғасырдың бірінші ширегіндегі ұлт әдебиеті жанрларын қалыптастыруға атсалысқан әдебиетші, жазушы, көсемсөзші С. Садуақасұлын ұмыт қалдыру қисынсыз. Сондай-ақ 20-жылдары рухани өмірдегі тоқыраудың алдын алмақ болған «Алқа» шығармашылық қауымдастығын ұйымдастыруға белсене араласқан, тұңғыш мемлекеттік ұлт театрының іргетасын қалаған, қазақтың ән-күйін хаттаушыларға жәрдемдескен, Абай мен Сұлтанмахмұттың жазғандарын тірнектеп жинауға мамандарды жұмылдырған қайраткердің мәдениет, әдебиет тарихындағы тұлғалық орнын ескермеу де қиянат.

Осы тұрғыдан келгенде Смағұл Садуақасұлының

¹ Қазақ ССР тарихы. IV том, Алматы, 1981, 328-бет.

² А. Байтұрсынұлы. Әдебиет танытқыш, Ташкент, 1926; Шығармалары, Алматы, 1989, 283-бет.

³ Т. Шонанұлы. Қазақстанда ғылым-білім баспасы жұмысы // Қызыл Қазақстан, 1925, № 3–4–5, 39-бет.

⁴ Б. Кенжебайұлы. Өтелмеген парыз // Қазақ әдебиеті, 1957, 25 қаңтар.

ғұмырбаянын, әдеби мұрасын зерттеудің, жазған еңбектерін қайта тасқа басып, халыққа жеткізудің көкейкестілігі айқын байқалады.

Смағұл Садуақасұлы 1900 жылы сол шақтағы территориялық айырым бойынша Ақмола облысы, Шарлақ үйезі, Қараой болысы, Жарқын ауылында (қазіргі Солтүстік Қазақстан облысы, Ұялы – Жарқын ауылы) туған¹. Әкесі Садуақас Тұрабайұлы (1872–1937) хақ жолын ұстанған, қоңыр дәулетті молда болған. Ол Смағұлдай ұлды тәрбиелеп өсіргені үшін қанқасап 37-жылы нақақтан атылған. Анасы Мәжікен (1879–1938) перзенті Смағұлдың қайғылы қазасы мен күйеуінің жазықсыз айдалғанын көтере алмай құсадан дүние салған. Смағұлдың жалғыз бауыры – қарындасы Орынбасар да (1916–1990) өмірден өгейлік, тағдырдан тәлкек көріп, өкіметтен бір тиын да зейнетақы алмай көз жұмған.

Смағұл Садуақасұлы үшқан ұяның қайғылы халі, міне, осындай. Бұл – тарих. Исі алаштың құрықпен ұсталып, қорада тұсалған тұсындағы шынайы тарихының бір үшқыны...

1912 жылы ауылындағы Әбіл молда Қуанышұлының Шығыс пен Батыс білімін қатар негіз етіп алған мектебін тәмамдаған Смағұл өмірінде түрлі дәрежедегі бірсыпыра оқу ордасының табалдырығын аттайды. 1912–1915 жылдары 2-класты Полтавка орыс-қырғыз (қазақ) училищесінде, 1916–1918 жылдары Омбы ауылшаруашылығы училищесінде, 1918 жылы Омбы политехникалық институты жанындағы кооперация курсында, осы қалада жеке-дара ашылған кооперация курсында, Омбы ауылшаруашылығы институтының кооперация факультетінде оқиды². Кейінірек, саясаттан мүлде шеттетілген жылдары, дәлірек айтсақ, 1928–1932 жылдар аралығында Мәскеу теміржол құрылысы инженерлері институтын жасанды құрылыс (искусственное сооружение) мамандығы бойынша оқып бітіреді³.

С. Садуақасұлы еңбек жолын мұғалімдік қызметтен

¹ Еңбекші қазақ, 1925, 5 мамыр.

² Омбы облыстық мемлекет архиві. 151-қор, 1-тізім, 299-іс, 27-бума, 289-бет.

³ МИИТ архиві. 1901–1936 жыл аралығында бітіргендер реті, 10-тізім, 2-іс, 1-бума.

бастаған. 15 жасында Шарлақ үйезі Сиыршы ауылындағы орыс-қырғыз (қазақ) мектебінде ұстаздық еткен. 1918 жылы Ақмола облыстық жергілікті Жер басқармасы жанындағы 2 айлық қазақ оқытушыларын даярлайтын курста кооперация қисыны мен табиғаттанудан, 2 жылдық қазақ курсына жаратылыстану һәм физикадан сабақ берген. Сол жылдың соңында аталған Басқармадағы қазақ бөлімінің оқу ісі меңгерушісі болған. 1918 жылы желтоқсан айында Омбыдағы «Центросибирь» аталынатын Батыс Сібір кооперативтер бірлестігі одағынын саудадан тыс істер бөліміне нұсқаушы қызметіне алынып, онда бір жарым жылдай жұмыс жасаған. С. Садуақасұлы 1920 жылдан бастап сегіз жыл ғұмырын Қазақ автономиялы республикасының қалыптасуы мен нығаюына жұмсайды.

Смағұл Садуақасұлының қайраткерлік тұсауы 1916 жылы Омбыдағы қазақ жастарының «Бірлік» ұйымына кіргенде-ақ кесілді. 1918 жылы ол саяси қарымын екі мәселеде анық көрсетті. Бірінші: 17-жылғы төңкерістің өсерінен қазақ жастары екіге, тіпті үшке жарыла бастағандан Смағұл бастаған бір топ жас қайраткер қатарластарының басым бөлігін Алаш Орданың мұратын қолдаған «Жас Азамат» ұйымына топтастыра алды. Екіншісі: оқу мен қызметті қатар алып жүрген жас Смағұл қат уақытын қиып, Алаш Орда үкіметінің Ақмола облыстық комитетін құруға белсене атсалысты.

1920 жылы 6 мамырда С. Садуақасұлы «қазақ елінде кооперация құру мәселесіндегі көзқараста «Центросибирь» әкімшілігімен ымыраға келе алмайтындығын айтып және бұл істі әрі қарай жалғастыруды ұлтының келешегі үшін негізсіз деп тауып»¹, өз еркімен жұмыстан босайды. Араға ұзақ уақыт салмай, ол көздеген арман-мұратын кеңес қызметінде жүріп орындауға болатынын бағамдайды. Сол жылы замандастары Ж. Аймауытұлы, М. Әуезұлы т. б. секілді коммунистік партия қатарына өтеді. Бұл қадам – қым-қиғаш, аласапыран шақта тығырықтан өзін ғана емес, көпті алып шығудың жолы еді.

Жоғарыда аз-кем айтып кеткеніміздей, С. Садуақасұлы Сібір төңкеріс комитеті (Омбы) қырғыз (қазақ)-татар секциясы нұсқаушысынан Қазақ автономиялы

¹ ООМА. 151-қор, 1-тізім, 624-іс, 5-6-беттер.

республикасы Халық ағарту комиссары (қазіргіше айтсақ, министр) дәрежесіне дейін өзінің қайраткерлігінің, әділдігінің, білімді-біліктілігінің арқасында өсті. Егер ақиқат пен иман кеңес өкіметінің темірқазығы болса, С. Садуақасұлы үлкен саясаттан 1927 жылы кетпей, әлі ұзақ уақыт ел басшылығында жүрер еді. Бірақ амал бар ма?.. Қалай десек те, әйгілі жазушы Джек Лондоннан Жүсіпбек Аймауытұлы аударған мына жолдардың кері келді: «Ғажап іс: әр кез әр адам оянып, ілгері қадам басайын десе, өңкей жалқау ондай адамды «кері кетіргелі жүр, өлтіру керек» деп, ду ете түседі. Кедейлер ондай адамды тас атып өлтіріп, ақырында өздері ақымақ болып қалады»¹.

Смағұл Садуақасұлы 1916 жылы Омбыда қайраткерлік мектеппен бірге қаламгерлік мектептің де табалдырығын аттады. Ол қаламын «Бірліктің» «Балапан» атты қолжазба журналында ұштады. Смағұл көсемсөздік пен жазушылық өнерді тынымсыз қайраткерлік қызметінің барысында меңгерді. Жас қаламгер 1918–1919 жылы Алаш Ордаға тыныс болған «Жас азамат» газетін², 1920 жылы атын «Қазақстан» етіп, затын халықтық қылып өзгертпекке бел буған «Ұшқын» газетін³, 1922 жылы Еуропа өркениетін уағыздаған «Өртең» газетін⁴, 1923 жылы қазақ жастарын зиялылыққа үгіттеген «Жас қазақ» журналын шығаруға атсалысты⁵. Мұнан бөлек ол 1920 жылы «Еңбекшіл жастар» (Омбы), «Кедей сөзі» (Омбы)⁶, «Еңбек туы»⁷, 1925–1926 жылы «Еңбекшіл қазақ» – «Еңбекші қазақ»⁸ газеттері мен «Қызыл Қазақстан» журналының⁹ (1924–1925) жауапты шығарушысы (редакторы) болды.

С. Садуақасұлы шығармашылығының хронологиялық ауқымы 1916–1918 жылдардан 1928–1929 жылдар

¹ Д. Лондон. Күштілердің күші // Лениншіл жас, 1925, №6,7.

² ООМА. 151-қор, 1-тізім, 299-іс, 27-бума, 289-бет.

³ Ұшқын, 1920, 15 қазан.

⁴ Қазақстан Республикасы президентінің архиві. 142-қор, 1-тізім, 55-іс, 40–46-беттер.

⁵ ҚРМА. 142-қор, 1-тізім, 139-іс, 39,45-беттер.

⁶ Известия, 1933, 18 декабрь.

⁷ Еңбекші қазақ, 1925, 5 мамыр.

⁸ Еңбекшіл қазақ, 1925, 8 қаңтар. Еңбекші қазақ, 1926, 20 ақпан.

⁹ Қызыл Қазақстан, 1924, №11, 1925, №7.

аралығын қамтиды. Дерек көздерінің ділгірлігінен һәм мұра сақтау ісінің жүргізілмегендігінен біз қайраткер-қаламгердің 1929–1933 жылдар арасында не жазғандығын біле алмай келеміз. Алайда бұл тараптағы іздестіру жұмыстарын тоқтатпауға тиіспіз.

Бізге қаламгер Смағұлдың көзі тірісінде жарық көрген алты кітапшасы белгілі. Олар: «Жастарға жаңа жол» (Орынбор, 1921), «Кооперация һәм қазақ шаруасы» (Орынбор, 1924), «Салмақбайдың ауылында қалайша кооперация ашылды?» (Орынбор, 1924), «Жастармен әңгіме» (Орынбор, 1925), «Ұлт театры туралы» (Қызылорда, 1926), «Қазақстанда халық ағарту мәселелері» (Қызылорда, 1927). Осылардың ішінде «Салмақбайдың ауылында қалайша кооперация ашылды?» атты туынды ғана көркем шығарма да (повесть), қалғандары – танымдық, ғылыми-зерттеу еңбектер. Мұның сыртында С. Садуақасұлы мерзімді басылымдарда бірнеше повесть, әңгіме, ондаған зерттеу очеркін, жүздеген түрлі тақырыптағы публицистикалық мақала, бір романнан үзінді жариялады. Бұған оның тұсында хатталған (стенограмма) әр дәрежедегі мінбелерден сөйлеген сөздерін қосыңыз. Смағұлдан қалған рухани аманат-мұра – осылары.

С. Садуақасұлы 1933 жылы қапыда қаза болғаннан кейін оның еңбектерін бастырту керектігін айтқан бірді-екілі пікірлер болды. Айталық, көп мәселеде Смағұлмен келісе қоймаған Ғаббас Тоғжанұлы 1936 жылы Қазақстан көркем әдебиет баспасының жоспарына С. Садуақасұлының кітабын даярлауды ендіргені мәлім¹. Бірақ жоспарланған кітап белгілі себептерден басылмады. Және осындай талпыныс арада 21 жыл өткеннен соң байқалды. 1957 жылы С. Садуақасұлының жазғандарын кітап етіп бастыруды көтерген ғалым Бейсенбай Кенжебайұлы еді. Мұнан кейін 70-жылдары Смағұлға театр тарихына қатыстырып зерттеуші Бағыбек Құндақбайұлы әділ баға берді. Жоғарыдағыдай сипатта негізі қалана бастаған смағұлтануға 80-жылдардың аяғында Бейбіт Қойшыбай, 90-жылдардың басында Батырхан Дәрімбет, Мәмбет Қойгелді, Нұрым Сансызбайұлы және осы жолдардың авторы жазған зерттеулерімен үлес қосты. Б. Дәрімбет пен қолдарыңыздағы

¹ Қазақ әдебиеті, 1937, 29 қаңтар.

кітапты құрастырушы С. Садуақасұлының бірқатар шығармаларын жүйелі дәйектемемен баспасөзде жариялады. 1993 жылы Б. Дәрімбет С. Садуақасұлының бірсыпыра еңбегін кітап етіп құрастырды. 1994 жылы бұл Смағұл жинағы шағын көлемде орыс тіліне аударылды.

Біздіңше, Смағұл Садуақасұлының жазған еңбегі жоғарыда аталған жинақпен және осы ұсынылып отырған кітаппен шектелмейді. Келешекте оның толық академиялық жинағын бастыру қажет деп ойлаймыз.

Әдебиетті дәуірлеу және белгілі бір қалам қайраткерінің сол дәуірдің өкілі екенін дәлелдеу оңай нәрсе емес. С. Садуақасұлының «Қазақ» газетінен басталатын ұлтшылдық дәуір¹ немесе тұтастай алғанда ағартушылық кезең өкілі екенін көрсететін бірден-бір айғақ – соңында қалған аманат-мұрасы.

Біздіңше, қазақ әдебиетінде ағартушылық-ұлтшылдық дәуір 20-жылдардың соңына дейін созылған. Әрине, 1917–1919 жылдарғы саяси сапырылыстардан кейін әдебиет бірыңғай бұрынғы ұлтшылдық бағытпен дамыды деу дұрыс емес. Бірақ әділ мұрат қашанда өлмейді. Оның үстіне ол мұратты ешкім шеттен әкеп таңған жоқ. Ұлтшылдықты нақты жағдайға байланысты қазақ ой-санасы тудырды. Және ол не ерте, не кеш емес, толғағы жетіп, өз мезгілінде дүниеге келді. Сондықтан төңкерістен кейін билікке қолы жеткен пролетариат диктатурасының идеологиясымен түрлі амал-тәсілді пайдаланып, текетіресуі заңды еді.

«Қазақ» газетінің мұратын саналы түрде қабылдаған Смағұлдың азаматтық пайымы, эстетикалық таным-түйсігі 1918–1919 жылдар аралығында белгілі бір дәрежеде қалыптасты деуге негіз бар. Дүниедегі өзгерістің сырына, әдебиет пен мәдениеттің адам өміріндегі, қоғамдағы орнына үңілген сайын ол еңселі ел боламын деген ұлт рухани ұстын мен тірек-тиянақсыз азаттыққа қарай аттап баса алмайтынына көз жеткізді.

Алаш Орданың саясаттағы мақсаты – келешекте азат қазақ мемлекетін құру болса, руханияттағы мақсаты – «қазақтың өз ойын, өз сезімін, өз қиялын, өз

¹ Қоңыр (М. Әуезұлы). Қазақ әдебиетінің қазіргі жайы // Шолпан, 1923, № 4-5.

Екеу. Көркем әдебиет туралы, // Еңбекші қазақ, 1927, 8–9 тамыз.

ұғымын жырлау... бағытта емес, рухта өзіндік қасиетті сақтау»¹ еді. С. Садуақасұлы саясат пен руханиятта осы мақсатты берік ұстады.

С. Садуақасұлының қазірше бізге белгілі болып отырған алғашқы «Киргизская литература» («Қазақ әдебиеті») атты әдеби-сын еңбегі 1918 жылы қазан айының соңында жазылып, 1919 жылы Омбыда шығып тұрған «Трудовая Сибирь» журналының 1-санында жарияланды. Жанрын автор «тарихи-сыни әліптеме» («историко-критический очерк») деп белгілеген бұл еңбек – хронологиялық тұрғыдан қарағанда, әдебиетімізге мейлінше толық талдау жасаған орыс тіліндегі мақалалардың бірі. Оның мазмұнын шартты түрде былайша жіктеуге болады: 1) әдебиеттің қазақ өміріндегі орны; 2) суырыпсалма өнерінің (ауыз әдебиеті) болмыс-бітімі; 3) жазба әдебиетінің қалыптасуы; 4) қазіргі (18-жылдардағы) әдебиет; 5) қосымша: сол кезгі қазақ баспасөзі туралы ақпар-дерек.

Қаламгер қазақ әдебиетін ұлттық тұрмыс-тіршілігімен байланыста қарайды. Смағұл сал-серілерді сипаттау арқылы ауызша таралатын әдебиеттің қазақ өміріндегі орнын көрсетуге талап қылған. Тұтастай алғанда, ақындық-жыршылық дәстүр мен суырыпсалма өнерін жазба әдебиетіне шығар баспалдақ деп тұжырымдаған. С. Садуақасұлының айтуынша, қазақ әдебиетінің жазбаша дәуірі ХІХ ғасырдың екінші жартысынан басталады. Оның негізін қалаушылардың қатарында ол бірінші Мәшһүр Жүсіп Көпейұлын, сонан соң Абайды атайды. Мұндай пікірді, әрине, жас әдебиетші қолындағы материалдың аздығынан айтуы мүмкін. Өйткені, кейінгі еңбектерінде ол көшбасшы Абай деп жазады. Өйтсе де сыншы осы еңбегінің өзінде Абай өлеңдерінің мән-мазмұнына кеңірек тоқталып, ақынның қазақ поэзиясын биік деңгейге қалайша шығарғандығын әуезе етеді.

Әліптеме иесі: «Қазақ» – қазақ әдебиетінің мақтанышы» деп тұжырымдап, оның төңірегіне топтасқан ақын-жазушылардың, көсемсөзшілердің еңбектеріне, олардың әрқайсысының ерекшеліктеріне тоқталады.

Смағұл 18-жылдардағы әдебиетті сөз еткенде енді қалыптасып келе жатқан жанрлардың зәруліктерін

¹ «Алқа» бағдарламасы. ҰХК архиві, №78754-іс, 7-том.

нақтылай айтады. Әліптеме соңында қаламгер ұлт деңгейін көтеру үшін күресіп жүрген басылымдар жөнінде қысқа да нұсқа ақпар береді.

С. Садуақасұлының бұл еңбегі қазақ әдебиетін тұңғыш рет осындай кең ауқымда, жанр-жанрға жіктеп, саралауымен бағалы.

С. Садуақасұлының әдеби-сын еңбектерінің көбісі кеңес дәуірінде дүниеге келді. Олардың өн-бойынан сыншының сол қасаң тұжырымдармен, тұрпайы таныммен күрескені байқалады. Смағұл алаш оқығандарының өкімет басындағы бірден-бір тірегі болғандықтан, «Алқа» мұратын жетілдірудің басы-қасында жүрді. Мұны 1929 жылы НКВД тергеушісіне берген Жәкен Сәрсенбіұлының жауабы толық дәлелдейді¹.

«Алқа» – ХХ ғасыр басындағы ұлтжанды қазақ қаламгерлерінің басын біріктіру бағытын ұстанған, халықтың дәстүрлі салт-санасына сүйенген, қадым заманнан жеткен әдебиеттегі терең елдік сарынды жоғалтпау ниетімен құрылмақшы болған ұйым еді. Оның бағдарламасын қазақ зиялылары бірігіп жасағанын архив деректері растап отыр.

Өкінішке орай, Орталық Комитеттің қазақ баспасөзін екі мәрте қыспаққа алған кезі «Алқа» бағдарламасына тосқауыл қойды. Осылайша зиялылар ойласқан ұйым ресми жасақталмаса да, «Алқа» идеясы бейресми түрде тарап, пролетариат әдебиетінің қапта-лында оған оппозиция ретінде өмір сүре берді. Оны 1928 жылға дейін қолтығынан демеп, қаржыландырған өкімет басындағы бірден-бір адам С. Садуақасұлы еді. Сондай-ақ оның 20-жылдардағы әдеби-сын еңбектерінде «Алқа» идеяларын негіздеу, оларды ел арасында кеңінен тарату басты желіні құрайды.

Қаламгердің осы бағыттағы туындыларының бірі «Бейімбеттің өлеңдері» деп аталады. Ол 1925 жылы Б. Майлыұлының жинағына дәйектеме ретінде де және баспасөзде де басылған².

Мақалада сыншы Бейімбеттің ақындық қыр-сырын, ерекшелігін ашуды көздеген. «Бейімбет – қазақ ауылы-

¹ Ж. Сәрсенбіұлының жауабы. 5.05.1929 / ҰХҚ архиві, №78754-іс, 7-том.

² Бейімбет өлеңдері. Қызылорда, 1925. Лениншіл жас (1925, №6) Жас қайрат (1925, 20 қыркүйек).

ның суреткері» деген тезисті тереңдете талдап, ақынның ел өміріне жақын болуының себебін зерделеген. Әдебиетшінің «Сыншылардың көбі кейде ақындарымыздың затын сынамай, атын сынап жүр» деген пікірі – әдебиеттанудағы солақайлыққа берілген баға. Смағұл ақынның «таныс емес нәрсеге ұмтылмайтындығын, жоқтан бар қып, күшеніп, қызармайтындығын» ерекше қасиетіне бағалаған.

«Қазақстанда баспасөздің міндеті» атты мақаласында¹ С. Садуақасұлы әдеби сынның дұрыс басқан адымы өлеңшілердің ішінен ақынды тауып алғандығы деп білсе, қате басқан адымы сауатсыздыққа, қарабайырлыққа ұрынғаны деп тұжырымдайды. «Ақындық» ауызға салып берер алма емес, өнермен, еңбекпен табылатын нәрсе» деген тұрғыдан келіп, Мағжан ақынды қорғайды.

«Әдебиеттерді қалай сынау керек?»² деген еңбегінде жергілікті жерде үйірме сынының қажеттігі сөз болған. Мұны қаламгердің ел-елдегі оқығандарды орталықта шығып жатқан кітаптарға сын көзбен қарауға шақырғаны деп ұғамыз. Ол әдебиет атқамінердің қолбаласы емес, көптің, қауымның үні мен мұны екенін айтқысы келген.

С. Садуақасұлы 1925 жылдың соңынан бастап мемлекеттік ұлт театрын ашу ісіне мұрындық болып, сахна өнері туралы әр түрлі мақала жариялады. Солардың бірқатары – сахналық қойылымдарға арналған сындар. Оның «Алтын сақина ойыны туралы» атты мақаласының³ әдеби процестегі орны мемлекеттік театрдың тұңғыш қойылымынан мағлұмат берер бірден-бір сын және дерек болып қалғанымен айрықшаланады. «Бәйбіше, тоқал» пьесасына жазған сынында⁴ С. Садуақасұлы шығарманың жалпы мазмұнына шолу жасайды да, аталған қойылымның авторлық кемшіліктеріне, сахналық олқылықтарына жеке-жеке тоқталады. «Қарагөз» қойылымына арналған сынында⁵ сахна шикілігінің алдын алу қажеттігін ескертеді.

С. Садуақасұлының 20-жылдардағы әдеби процесті білімді сыншы ретінде танытқан еңбегі – «Әдебиет

¹ Еңбекші қазақ, 1925, 23 қараша.

² Еңбекші қазақ, 1926, 8 ақпан.

³ Еңбекші қазақ, 1926, 24 қаңтар.

⁴ Еңбекші қазақ, 1926, 31 қаңтар.

⁵ Тілші, 1928, 16 қаңтар.

әңгімелері»¹. «Бұл сыны жетілмеген әдебиеттің «ауруын жасырмай айтқан туынды». Сынның күш-қуаты неде? Ескі мұра тек мансұқталуға тиіс пе? Ақын-жазушының жазушылығы немен өлшенеді? Әдебиеттің ұлттық бет-бедері оның кемшілігі ме? Мақалада автор осы сұрақтарға жауап іздейді, ілгерідегі туындыларындағы ойын өрбітеді.

Қаламгер өмірдің өз ырғағы секілді әдебиеттің де табиғи дамуын, жетілуін жақтайды. Сонымен бірге өткеннен үлгі алуды, әсіресе Абай, Мағжан сынды таланттардан үйренуді қолдайды. Сыншыларға әдебиетті көркемөнер өлшемімен қабат ұлттық өлшеммен де қарау қажеттігін ескертеді.

С. Садуақасұлының әдеби-сын еңбектерінің қатарында орыс тілінде 1927 жылы жарық көрген «Қозы Көрпеш–Баян сұлу»² жыры мен 1928 жылы жарияланған «Жас Қазақстан»³ жинағына жазған алғысөздері де кіреді. Жырдың тәржімасына жазылған алғысөз ғылыми нақтылығымен, әдеби-танымдылығымен көзге түседі. Жәдігерліктің оқырман қолына тиіп отырған тұңғыш орысша нұсқасы болғандықтан, Смағұл жырдың тарихын жеткізумен бірге текстегі аудармашы түпнұсқасын сақтап жазған сөздерге түсіндірмелер берген.

«Жас Қазақстан» жинағына М. Әуезұлының «Қорғансыздың күні», Ж. Аймауытұлының «Бәтіп» («Қартқожа» романынан – Д.Қ.), «Мұқаш» («Ақбілектен» – Д.Қ.), Б. Майлығұлының «Кермезі», «Күлпаш» әңгімелері енген. Смағұл алғысөзде қазақ әдебиетінің тек-тамырын, кешегісін тұтас шолу арқылы қазіргі қалпына талдау жасаған. Бұл жағынан ол 1919 жылы жарық көрген «Қазақ әдебиеті» әліптемесімен үндес. Сыншының көрегенділігі – көркемсөздің үш хас шеберін тауып ала алғандығында.

1929 жылы I томы шыққан «Әдебиет энциклопедиясында»⁴ авторы кейде көрсетілген (А. Аршаруни, А. Саади), кейде көрсетілмеген Абай, Ақмола, А. Байтұрсынұлы, М. Әуезұлы, Ж. Аймауытұлы, Б. Майлығұлы

¹ Еңбекші қазақ, 1927, 15–16 қантар.

² Песень о Козы-Корпече и Баян-Слу (казахская легенда), перевод Г. Тверитина, Кзыл-Орда, 1927.

³ Молодой Казахстан (рассказы современных писателей Казахстана), перевод с киргизского, по редакцией С. Садвакасова, Москва, 1928.

⁴ Литературная энциклопедия. Москва, изд. Ком. Академии, 1929.

(соңғы үшеуінің авторы көрсетілмеген) туралы мақалалар С. Садуақасұлы жолдаған материалдар негізінде жазылғаны ҰХК архиві құжаттарынан белгілі болып отыр¹.

Сыншы Смағұлдың әдеби-сын мақалаларынан басқа тарихи, танымдық кітаптарының мазмұны мен сапасын бағамдаған «Қазақ тарихынан?!»² (Қ.Кемеңгерұлының осы аттас кітабына сын), «Керекті кітап»³ (Ж. Сұлтанбекұлының «Бұрынғы һәм қазіргі жер саясаты» зерттеуіне талдау) атты еңбектері бар. Осы білік-білімін Т. Шонанұлы тәржімалаған Крупскаяның «Ауыл арасындағы саяси-ағарту жұмысы» (Қызылорда, 1925), Каменскийдің «Ауылдағы кооперация туралы» (Қызылорда, 1925) кітапшаларына жазған алғысөздерінен де байқауға болады. Жалпы Смағұл тәрізді қаламгерлердің 20-жылдары көркем шығармаға сын жазумен қатар саяси-бұқаралық, танымдық кітаптарға талдау жасауы – бір жағынан азаматтықтан туындайтын талап болса, екінші жағынан уақыттың өзі жүктеген іс. Біріншісі түсінікті, екіншісіне мән бере қарасақ, мәселе бейберекеттіліктің, қателесудің алдын алуға тіреледі.

М. Жұмабайұлының 1916 жылы жазған «Балапан қанат қақты» атты аллегориялық туындысы⁴ «Балапан» журналымен бірге қазақта жаңа сападағы әдебиеттің туғандығын, оның бағыты қандай болатынын аңғартады. Жас Смағұл проза өлеміне осы «Балапанмен» бірге қанат қақты.

Қаламгер мұрасының мұқият сақталынбауына байланысты 1922 жылы баспа жүзін көрген «Аптономиа» әңгімесін⁵ бұл жанрдағы тұңғыш туындысы деп есептейміз.

Шығармаға 20-жылдардағы қоғамдық-саяси шындық арқау болған. Онда 1920 жылы автономияға қол жеткізген қазақ халқының бұл өзгерісті қалайша қабылдағаны көркем тілмен жеткізіледі.

«Аптономиа» әңгімесінің негізгі идеясы – елдің мұраты. Шығармадағы бейнелер жүйесі осы идеяны ашуға қызмет етеді. Сондай-ақ бояуы қанық осы бейнелер жүйесі арқылы оқушы сол кездегі қазақ қоғамында болған бүтін тарихи шындық болмысын бажайлайды.

¹ ҰХК архиві, № 78754-іс, 7-том, За партию, 1929, № 5-6.

² Еңбекші қазақ, 1925, 24, 29, 31 қаңтар.

³ Еңбекші қазақ, 1925, 4 маусым.

⁴ М. Жұмабаев. Шығармалары. Алматы, 1989, 59-бет.

⁵ Еңбекші қазақ, 1922, 10 шілде.

С. Садуақасұлының ғылыми айналымға әлі түспеген «Өртең» атты шығармасы¹ – лирикалық әңгіме. Онда сюжет немесе оқиға желісі жоқ. Әңгімеге жазушының отаны туралы тебіренісі, жерімен, елімен іштей сырласуы, мұңдасуы айна-қатесіз түскен. Біздіңше, «Өртең» әңгімесінің тууы «Өртең» газетінің жарық көруімен, жаңа заманға еріксіз тап болған алаш зиялыларының тынысы – «Жас азамат» мүшелерінің соны қауымдас-тық идеясы төңірегіне топтасуымен байланысты. Жас-тардың мақсаты санадағы шірік қауды өртеп, өртең шығару еді. «Өртеңде» сюжет болмағанымен, қазақтың кешесін, бүгінін, ертеңін ой таразысымен бағамдаған, ұлттың ұтқаны мен ұтылғанын, озық қасиеті мен мінезіндегі кемшілігін табиғат бейнесімен астастырып, көркемдікпен көмкерген ерекше мазмұн бар.

С. Садуақасұлының «Салмақбай, Мақамбет» атты әңгімесінде² төңкерістен кейінгі қазақ оқығандары, олардың екі айрылған көзқарастары сөз болады. Әңгіме кейіпкері екі-ақ жан. Олар – Салмақбай мен Мақамбет. Уақыт – қым-қуыт төңкерістен кейінгі кез. Кеңістік – оқығандардың басын қосқан саяси сапырылыстарға толы қала. Әңгімеде атыс да, шабыс та жоқ. Бірақ тартыс бар. Ол – көзқарас, дүниетаным арасындағы тартыс. Тартыс жай көр-жер туралы емес, руханияттың қасиетгі мәселесі – ұлт тағдыры хақында. Мақамбет «жер жүзінің төңкерісі үшін қазақты құрбан қылуға» бар, ал Салмақбай «дүниенің жұмағы болса, сол жұмаққа қазақ та барсын, неміс те барсын» деген пікірде. Жазушы оқушыға «Әне – ұлт мәселесі туралы екі көзқарас. Та-ласты көзқарас. Қайсысынікі жөн?» дегендей, әңгіме аяғын екі оқығанның тіл қатпай, үйілеуімен бітіреді.

С. Садуақасұлы – 20-жылдары көлемді прозалық шығармалар жазып, бағын сынаған жазушы. Хроноло-гиялық жағынан жазушы повестен бұрын роман жа-зуға кіріскен. Мұны М. Әуезов мұражайынан табылып отырған «Сәрсенбек» романының қолжазбасы дәлелдейді. Автор шығарманы жазуды бастаған уақытын «1922 жыл, 21 қараша» деп көрсетіпті.

«Сәрсенбек» – 1916 жыл оқиғасын арқау еткен қазақ әдебиетіндегі алғашқы тарихи-көркем романның бірі.

¹ Өртең, 1922, № 1.

² Өртең, 1922, № 5.

Аталған туындының неліктен роман жанрына жататынын үш дәлелмен анықтай аламыз. Біріншіден, «Сәрсенбек» – қазақ әдебиетінде роман жанрының енді дүниеге келген кезінде туған күрделі шығарма. Екіншіден, роман талабына сай «Сәрсенбекте» үш желі қатар тартылып отырады. Олар: 1) көтерілісшілердің күрес барысы; 2) қаладағы оқығандар тіршілігі; 3) Күлпашқа қатысты оқиғалар, яғни қала мен ауыл арасындағы бөгет-бөгесіндердің қалпы. Үшіншіден, А. Байтұрсынұлы ескерткен «тұрмыс сарынын түптеп, терең әңгімелеу» бар. Ғалым Р. Бердібаев: «Тарихи оқиғаларды тізе беру де, тарихты ұмытып, қиял күшіне ғана сүйенушілік те шығарманы біржақты етпек», – дейді¹. Осы тұрғыдан қарағанда С. Садуақасұлы тізгінді тең ұстағаны аңғарылады.

Көтерілістің болғаны рас, оған Амантай сынды азаматтардың жетекшілік еткені, толқынға Жұпар секілді қыз баласының қатысқаны, оқыған зиялы қауымның (романдағы Асқар, Бұқарбай, Қоңырбай, т. б.) көтеріліске қарсы болғаны шындық. Ал Сәрсенбек – автор қиялынан туған қаһарман. Біздіңше, жазушыны Алаш Орданың жеңіске жете алмағандығы, ұлтқа тәуелсіздік бұйырмағандығы қатты толғандырған. Смағұл енді: «Бәлкім, қазақ оқығандары 16-жыл оқиғасына белсене араласып, күресті басқарып, жүйелеу керек пе еді? Сонда мүмкін алаш жұрты бір ту астына жиналып, саяси сапырылыстар тұсында тәуелсіздікке қол жеткізер ме еді?» деген пікірге келген тәрізді. Сонымен кейіпкер Сәрсенбек – жазушының осы идеясын жеткізу үшін өмірге келген бейне. Шығармада Сәрсенбектің ойынан кетпейтін, оған қуат дарытатын Абылайхан, Кенесары елестері де жазушы көздеген идеядан туындайды.

Жанрын А. Байтұрсынұлы «Ұзақ әңгіме» (повесть) деп анықтаған С. Садуақасұлының «Салмақбай, Сағындық» атты шығармасы кезінде журналға да басылған², кітап болып та шыққан³.

Повесте жазушы ісі қазақ тұрмысына жаңа ене бастаған шаруашылық түрінің адамдардың қалыптасып қалған ой-түсінігіне жасаған әсер-ықпалын суреттей

¹ Р. Бердібаев. Қазақ тарихи романы. Алматы, 1979, 7-бет.

² Қызыл Қазақстан, 1923, №17–24; 1924, №3.

³ С. Садуақасұлы. Салмақбайдың ауылында қалайша каператса ашылды? Орынбор, 1924.

отырып, «ауылға келген тосын жаналықты кім қалай қабылдады?» деген сұрақ төңірегінде кейіпкерлер психологиясындағы жаңа дәуір тудырған өзгерістерді жеткізбек болған. Шығармада «тап тартысы» жоқ, дүниетанымдағы текетірес бар. Повесте эпизодтық кейіпкерлерді санамағанда Сағындық, Салмақбай, Жанбырбай, Қақсалбай, Мақамбет бейнелері арқылы жазушы сол кездегі қазақ ауылының жай-күйін, адамдардың наным-түсінігін, қаланың далаға, даланың қалаға деген көзқарасын шебер жеткізе алған. Рас «Салмақбай, Сағындық» повесі туған кезде қазақ әдебиетінің проза жанры көркемдік талапқа толық жауап бере алмады. Әйтсе де, көркемдікті, шеберлікті меңгеруге деген талпыныс байқалады. Айталық, аталған шығармадағы жазушының кейіпкер бейнесін сомдаудағы ізденістері, фөлсафалық ой-толғамдар айтуы, көркемдегіш құралдарды туынды мұратына сай жұмсай алғандығы, туындының бітімін біршама дұрыс орайластырғаны – ескеруге тұрарлық жайттар.

С. Садуақасұлының 1927 жылы жазған енді бір повесі – «Күміс қоңырау»¹ 20-жылдардағы әдебиетке құбылыс болып енді. «Күміс қоңырау» әлеуметтік-психологиялық повесть. Қоғам тап-тапқа, жік-жікке бөлінген дәуірде дүниетанымда қарама-қарсылық молынан туындады. Жазушы С. Садуақасұлы осы қыландаған құбылыстың сырына үңілді. Оны зерделеу үстінде тұтас бір буынның тағдырын барлап, өз тарапынан адам мен қоғамның сәйкестікте жетілуінің жолдарын қарастырды.

Шығарма Қошқарбай, Сейілбек, Сәлима, Нағима сынды замандас жастардың бір-біріне жазған хаттарынан тұрады. Он хат арқылы осы төрт кейіпкердің тек өзара сезімі ғана емес, қоршаған орта, қоғам, қазақ қалпы туралы көзқарасы, толғанысы көрінеді.

Күміс қоңырау – арбаға жегілген аттың қамытына тағатын әшекей. Ол – жылтырақ нәрсе. Көлік қоңырау болмаса да жүреді. Повесте жазушы оқыған азамат қоғамның жылтырауық әшекейі болмай, қозғаушы күші болу керек дегенді айтады.

С. Садуақасұлының көсемсөздік мұрасы алуан тақырыпты қамтиды. Біз оны шартты түрде төрт топқа бөле аламыз. Бірінші – қоғамдық-саяси мақалалар,

¹ Қызыл Қазақстан, 1927, №10–12; 1928, №4–5.

екінші – оқу-ағарту, білім туралы мақалалар, үшінші – театр өнері хақындағы мақалалар, төртінші – танымдық еңбектері мен ғылыми зерттеулері.

Қаламгер Смағұл жазған еңбектерінің көбісіне дерлік «Смағұл Садуақасұлы» деп қол қойған. Орысша авторлығын «Смагул Садвокасов» деп көрсеткен. Сондай-ақ ол орыс тіліндегі мақалаларында «Ысмағұл С.», «С», «Біреу», «Сауықшы» атты бүркеншік есімдерді пайдаланған. «С.С.С-овъ»-тын С. Садуақасұлы екенін «Трудовая Сибирь» журналының қаламақы есебінен білдік¹. Ал қаламгердің қазақына псевдонимдерін айтып кеткен жан – профессор Б. Кенжебайұлы. Біз өз тарапымыздан «Ысмағұл», «Ысмағұл С.», «С» бүркеншік аттарын аңғардық («С»-тің оныкі екенін мақаласының екінші бөлігінде, яғни жалғасында толық аты-жөнін жазғанынан білдік).

С. Садуақасұлы «Өмір үшін күресу» (1918), «Көтеріл, жастар!» (1920), «Өткен күндер, қазіргі хал һәм болашақ» (1922), «Шарт керек пе?» (1922), «Қостанай–Торғай» (1922), «Орта Азия өміріндегі жаңа дәуір» (1924), «Қазіргі дәуір – іс дәуірі» (1925), «О национальностях и националах» (1928) және тағы басқа толып жатқан мақалаларында қазақ қоғамының өтпелі дәуіріндегі қоғамдық-саяси ахуалдың қандайлығын һәм ел мен оның көсемдерін тығырыққа тіреген зәруліктерді шешудің амалдарын көрсетеді.

XX ғасырдың бас ширегі зиялылардың халықты жаппай тыңғылықты білім алуға тынбай шақырған шағы еді. Бұл кезде «Оян, қазақ!» – «Оқы, қазақ!» болып та ұғынылатын. 15 жасынан ұстаздық еткен Смағұлға оқу-ағарту мәселесі бейтаныс емес-тін.

Сондықтан ол өркениетті болуға талпынған елге қажетті шартты орындау ісінен күшін аяп қалмады. С. Садуақасұлы «Нужды аула» (1919), «Бірінші мақсұттарымыз» (1920), «Халық ағарту мәселелері» (1925), «Оқу ісінің кемшіліктері. Оларға қарсы шаралар» (1926), «Қазақстанда халық ағарту мәселелері» (1927), т. б. мақалалары мен соңғы аталған еңбегімен аттас кітапшасында (бұл 1927 жылы мұғалімдер съезінде жасаған баяндамасы негізінде жазылған) елдегі оқу-ағарту зәрулігін сөз етті.

Тарих пен тағдыр 1925–1926 жылдары С. Садуақасұлына қазақтың мемлекеттік ұлт театрын ашуды және ел-елдегі өнерпаздарды топтастыруды бұйырды.

¹ ООМА. 151-қор, 1-тізім, 459-іс, 5-бет.

1926 жылы 13 қаңтарда ресми шымылдығы ашылған театрдың қалыптасу жылдары, сөз жоқ, Смағұл есімімен байланысты. Қайраткер-қаламгер бұл жылдары театрдың, әртістік кәсіптің, пьеса танудың әліпбиі іспеттес «Ұлт театры туралы» (1925), «Алғашқы тәжірибелер», «Баянды еңбек күтеміз», «Мәдениет тәрбиесі» (1926), «Ұлт театрына бір жыл» (1927), тағы осы секілді бірнеше мақала жазды. Нәтижесінде қайраткердің сөзі мен ісі биіктен табылып, үлгілі театр, талантты әртістер, ойлы көрермен қалыптасты.

20-жылдары қазақ қоғамындағы халықтың білім-ілімге деген сұранымы оқулықтардың, танымдық, ғылыми еңбектердің жазылуын тездетті. Бірақ оны жазатын маман қат еді.

С. Садуақасұлы 1920 жылы 2 желтоқсанда Қазақстан мемлекеттік баспасы жанынан құрылған оқулықтар мен саяси һәм көркем әдебиеттерді сұрыптайтын редакциялық алқаға кіреді¹. Мұндай жауапты іс кез келген оқығанға жүктелмейтіні мәлім. Жас қаламгер ендігі жерде өз жазғанымен қоса өзгелердікіне де қатаң талаппен қарай бастады. Әсіресе ол баспаға өткізілер кітап пен баспасөзде жарияланар арнаулы мақалалардың жүйелілігіне, ғылыми негізділігіне, нақтылығына назар аударды. Осы орайда С. Садуақасұлының «Жастарға – жаңа жол» (1921), «Кооперация һәм қазақ шаруасы» (1924), «Жастармен өңгіме» (1925) атты танымдық әрі ғылыми кітапшалары мен «Қазақстан» (1922), «Күнбатыс һәм Күншығыстың бостандық жолында күрестерінің тарихы» (1923), «Жаңа жұртшылық негізі – ғылым» (1925), т. б. ғылыми мақалалары замандастарының көкейінен шықты дей аламыз. Бұған 20-жылдардың мерзімді басылымдарында шыққан сындар куә².

Қайраткер-қаламгер С. Садуақасұлы мұрасы сөз етілген жерде біз оның эпистолярлық дүниесін айналып өте алмаймыз. Өкінішке қарай, Смағұлдан қалған хат, әр түрлі сипаттағы жазбалар көп емес. Барының өзін өрен дегенде ҰХҚ архивінен таптық. Бірақ «таптық» деудің өзі ерте секілді. Өйткені Әбдірахман Байділдаұлы мен Мұхтар Әуезұлына жазған хаттары түпнұсқа емес. Бұл

¹ Қазақстан мемлекеттік орталық архиві. 929-қор, 1-тізім, 20-іс, 9, 14, 22-беттер.

² Қызыл Қазақстан, 1925, №2, 4, 5, 39-бет.

хаттарды жүйрік тәржімашы орысшаға аударған көрінеді. Біз оны қайта қазақшалап жатпадық. Сөйттік те әзірше түпнұсқасы табылғанша сол аударма хатты халыққа ұсына беруді жөн санадық.

Сонымен, шолу түрінде айтқанда, Смағұл Садуақасұлының ғұмырбаяны мен шығармашылығы осындай.

Реті келгенде көрнекті қайраткер-қаламгерге байланысты және бір жайтты ескерте кетуді парыз санап отырмыз. Ол С. Садуақасұлының өлімі мен мәйіті жөнінде.

Осы кезге дейін ресми еңбектерде Смағұл ауырып дүние салды деп есептелініп келді. Мұны ешкім терістемейді. Бірақ ауруының себебіне келгенде әркім әр түрлі пікір айтады. Біреулер «газға уланыпты» десе, екіншілер «туберкулезден асқынған» дейді, ал үшінші біреулер тіпті басқа пайымдаулар жасайды... Біздіңше, өркениетті елдердегідей қайраткер өлімінің себебін анықтайтын арнаулы комиссия құруды ойластырған жөн. Басқа басқа, дәл Смағұлдай азаматтың тағдыр-талайын зерттеу үшін үкімет қаржыдан тартынбау керек.

Екінші мәселе тағы да үкімет шешіміне тіреліп тұр. Әңгіме өзге мемлекеттің астанасында (Мәскеу) қалып қойған С. Садуақасұлы денесінің күлі жөнінде болып отыр. Осы зәрулікті біз бір топ белгілі ғалымдарға айтқыздырып, баспасөзде жариялаған едік¹. Алайда оған құлақ асқан ел басшыларын көрген жоқпыз. Мұндай қасиет елдікке сын.

Біз осы алғысөздің ілгерідегі жолдарында Смағұлдың ата-анасы мен бауыры жөнінде аз-кем айттық. Ал оның өз отбасы туралы да көп әңгімелей алмаймыз. Ол Елизавета Әлиханқызы Бөкейхановаға 1923 жылы үйленген. Әйелі 1926 жылы Ескендір атты перзентті дүниеге әкелген. Ескендір Смағұлұлы Ұлы Отан соғысына жастай сұранып барып, шейіт болған. Е. Әлиханқызы да соғысқа қатысып, одан аман қалған соң ғылыммен айналысқан. Ол кісі 1971 жылы дүние салған.

Бар болғаны 33 жыл ғұмыр кешкен Смағұл Садуақасұлы артында мол мұра қалдырды. Оның азаматтық ісі мен қайраткерлік қасиетінің өзі бізге мұра. Біздің міндет сол мұраны игеру, одан тағлым алу.

Дихан ҚАМЗАБЕКҰЛЫ,
филология ғылымдарының
докторы, профессор.

¹ Көкшетау, 1992, 4 наурыз. Халық кеңесі, 1992, 8 мамыр.

Көркем шығармалары

